

ББК 81.2 Ук

УДК 811.161.2'367

ЕМОЦІЙНІ ОЦІНКИ У СЕМАНТИЦІ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТИВОМ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТА ІНФІНІТИВОМ

Стаття присвячена дослідженню аксіологічної семантики речень із предикативом емоційного стану та інфінитивом. У ній розглянуто речення, які репрезентують емоційні оцінки. Здійснено класифікацію цих конструкцій, проаналізовано взаємодію дескриптивного та оцінного компонентів їх семантики, виявлено їх формальні особливості.

Ключові слова: предикатив емоційного стану, інфінитив, оцінка.

Одним із можливих аспектів семантичного аналізу речень з інфінитивом і предикативом емоційного стану є дослідження взаємодії емоційно-статального та оцінного компонентів у їхньому значенні.

У лінгвістичній літературі традиційним став поділ предикативів на оцінні (*зрив, корисно, зручно, абсурдно* тощо) і статальні (серед них – емоційно-статальні) предикативи (*сумно, тривожно, радісно, жаль* та ін.) [див, наприклад: Воинова 1965; Золотова 1982; Ли 1981]. Розмежування аксіологічних та емоційно-статальних предикативів переносять і в сферу речення, використовуючи значення предикатива як основний критерій у семантичній і структурній класифікації інфінитивних речень. Так, речення, що містять аксіологічні предикативи (*Гуляти корисно; Рахувати чужі гроші непристойно; Обманювати підло*), традиційно кваліфікують як оцінні, а речення із предикативами емоційного стану (класичний приклад – *Кататись весело*) – як такі, що мають семантику синхронізованого з дією емоційного стану [Воинова 1965; Ли 1981; Золотова 1979; Золотова 1982; Золотова, Онипенко, Сидорова 1998].

Крім традиційного підходу до визначення семантики речень із предикативом емоційного стану та інфінитивом, існує ще й інший підхід, представники якого вважають, що значення таких речень включає в себе емоційно-статальний і аксіологічний компоненти [Арутюнова 1988; Галкіна-Федорук 1948; Берляева 1982].

Н.Д. Арутюнова відзначає, що в конструкціях із предикативом емоційного стану та інфінитивом одночасно оцінюється стан учасника події і дія чи процес, які викликали цей стан [Арутюнова 1988: 70 і 192].

Заслуговує на увагу й погляд Є.М. Галкіної-Федорук, оскільки вона, чи не єдина з учених-синтаксистів, висловлює думку, що речення із предикативом емоційного стану та

інфінітивом виражають стан, якісно оцінений суб'єктом з того чи іншого боку: "...у реченнях "весело гуляти", "холодно їхати", "сумно дивитися" та ін. у словах "весело", "сумно", "холодно" виражена оцінка стану, що виникає при дії, названій в інфінітиві. Ці поєднання двох слів позначають і стан і як цей стан оцінюється" [Галкина-Федорук 1948: 83].

На наш погляд, аксіологічний компонент є невід'ємною складовою семантики речень з інфінітивом та предикативом емоційного стану. Існування оцінного значення витікає зі значення самого предикатива, що містить у своїй семній структурі сему оцінки і виконує функцію аксіологічного предиката [Рискаль 1993: 7]. Тому речення, предикат яких репрезентований предикативом емоційного стану, незалежно від того, включають вони інфінітив чи ні (тобто чи це речення на зразок *Кататися весело*, чи речення типу *Мені весело*), мають оцінне значення, що взаємодіє зі значенням емоційного стану.

У реченнях із предикативом емоційного стану та інфінітивом представлені: 1) емоційні оцінки, що базуються на чуттєвому (психічному) досвіді і безпосередньо витікають з того відчуття, яке переживає людина; 2) інтелектуальні оцінки; 3) етичні оцінки [Арутюнова 1988: 76].

Об'єктом нашого дослідження є конструкції, що містять предикатив емоційного стану та інфінітив і репрезентують емоційну оцінку. Завдання статті – дати семантичну характеристику таких речень, здійснити їх класифікацію, проаналізувати співвідношення емоційно-статального й емоційно-оцінного компонентів у їх значенні, визначити особливості досліджуваних конструкцій на формальному рівні.

Як свідчить мовний матеріал, речення із предикативом емоційного стану та інфінітивом можуть виражати конкретну або узагальнену інформацію.

1. У першому випадку у реченні мова йде про актуальну ситуацію емоційного стану, який супроводжує дію або процес. Наприклад: *Дмитрові Івановичу було страшно тримати цю руку* (Ю. Мушкетик) – речення констатує актуальне переживання експерієнсива (*Дмитрові Івановичу було страшно*) і повідомляє про виконувану ним конкретну дію, яка збігається з емоційним станом у часі і стимулює його виникнення (*Дмитро Іванович тримав цю руку*); *Дмитру Івановичу аж шкода було підтинати ножем таку красу* (гриби. – О.С.). *Він поклав їх у кошик* (Ю. Мушкетик) – Дмитро Іванович зрізав гриби, і йому було шкода, коли він це робив; *Моторошно було слухати виття тварини, не так перев'язаної моєю сорочкою, як зодягнутої в ту сорочку* (Є. Гуцало) – тварина вила, я слухав її виття, і мені було від цього моторошно. Наведені приклади описують окремі, локалізовані на темпоральній осі складні ситуації, кожна з яких організована конкретною дією і пов'язаним з нею емоційним станом.

У реченнях із предикативом та інфінітивом, які представляють конкретну ситуацію, аксіологічними об'єктами є емоційний стан і його причина. При цьому у названих конструкціях існує характерна для описів емоцій ієрархія оцінок: оцінка емоційного стану є первинною, оцінка причини, позначеної інфінітивом і його актантами, – вторинною, похідною, оскільки вона залежить від того, позитивні чи негативні переживання зумовлює причина, що, власне, і є мотивом оцінки. Оцінки збігаються за знаком, бо те, що каузує позитивні відчуття людини, сприймається нею як добре, а те, що викликає негативні емоції, – як погане.

Звернемося до конкретних прикладів: *Смутно було тепер Кирилові Туру сідати на коня, що для Сомка наготовив, ще смутніш їхати до Шрама да розказувати, що вже Сомко між козацтва не вернеться* (П. Куліш); *Тоскно було тут іти. Суцільна гаряча руїна, гомін чужої мови в чергах біля магазинчиків, і ніде нікого з своїх* (О. Гончар); *Так боляче дивитись було: шкура та кістки чоловік, голодний, обірваний; дітки позамучувані, позаплакувані, таке бідне, нещасне* (А. Тесленко). У наведених реченнях інформація про емоційний стан суб'єкта супроводжується оцінкою. У всіх прикладах емоційний стан має знак “–”: психічні переживання, окреслені предикативами *смутно, ще смутніш, тоскно, боляче*, у загальноприйнятому розумінні розцінюються як душевний дискомфорт, неприємні чи навіть болісні відчуття, тобто як зло для суб'єкта. Відповідно дія, що стимулює той чи інший негативний емоційний стан (*сідати, їхати, розказувати, іти, дивитись*), теж оцінюється негативно.

Залежність оцінки другого порядку (оцінки причини) від оцінки емоційного стану суб'єкта підтверджує експеримент, що полягає в заміні предиката негативної оцінки, представленого на формальному рівні предикативом, на аксіологічний предикат зі знаком “+”. При такій заміні оцінка дії теж змінюється з негативної на позитивну, наприклад: *Весело було тепер Кирилові Туру сідати на коня, що для Сомка наготовив, ще веселіш їхати до Шрама...* Самі по собі ці дії ніяк не оцінюються, пор.: *Кирило Тур сів на коня, поїхав до Шрама; Він ішов серед суцільної гарячої руїни; Він дивився на голодного, обірваного чоловіка, на позамучуваних, позаплакуваних дітей*. Представлені поза зв'язком з емоційним станом, вони перестають бути аксіологічними об'єктами, втрачають свою значимість для оцінки.

Суб'єктом вторинної оцінки (тобто оцінки причини) у реченнях з інфінітивом та емоційно-статальним предикативом є, насамперед, суб'єкт стану. Характер його відчуттів служить вихідним пунктом оцінювання, і тому оцінка, що визначається характером переживань самого суб'єкта, переважає над уявленнями про добре й погане, які існують у соціумі. Наприклад, у реченні *Йому так приємно було дивитися на замучених, заплаканих*

дїтей візуальне сприймання важкої у загальноприйнятому розумінні картини стимулює в суб'єкта позитивні емоції і тому оцінюється позитивно, тоді як з позицій соціуму (так званої “загальної думки”) і ситуація сприймання, і особа, що отримує задоволення від цієї ситуації, оцінюються негативно, пор.: *Це страшно (низько, підло, гідко, ...) – одержувати задоволення від споглядання чужих страждань.*

2. Речення з предикативом емоційного стану та інфінітивом можуть абстрагуватися від актуальної ситуації і мати узагальнене значення, наприклад: *Звичайно, втратити посаду прикро* (В. Підмогильний). У реченні *Втратити посаду прикро* не йдеться про конкретну подію, коли хтось втратив роботу і через цю невдачу відчуває прикрість. Наведена конструкція не містить імені з конкретною референцією, що позначало б суб'єкт емоційного стану і свідчило б про актуальний зв'язок стану з певною особою, оскільки предикатив *прикро* орієнтований не на особу, а на абстрактно представлену ситуацію, якій дається емоційна оцінка. У семній структурі предикатива при цьому зростає потенціал оцінної семи, а речення має статус загального судження позачасового характеру, що виражає емоційну оцінку.

Речення з узагальненим значенням можуть ґрунтуватися на психічному досвіді окремої особи або на універсальному досвіді, що належить соціуму.

У першому випадку кваліфікація певної дії як загалом позитивної (приємної) чи негативної (неприємної) належить окремому суб'єктові. Прикладом може слугувати фрагмент із “Зачарованої Десни” О. Довженка, в якому персонаж висловлює міркування про приємні та неприємні, на його погляд, ситуації й серед них перераховує дії, виконання яких є для нього неприємним: *А як неприємно в одній руці нести велике відро води чи полоть і пасинкувати тютюн... Неприємно ходить босому по стерні або сміятись у церкві, коли зробиться смішно* (О. Довженко). У наведених реченнях, що виражають загальні аксіологічні судження, оцінка абстрактних дій зроблена з позицій однієї особи і зумовлена тим, що реалізація згаданих дій цією особою у переважній більшості випадків супроводжувалася негативними емоціями, на підставі чого дії як такі й одержують статус неприємних. Оцінка у наведених реченнях орієнтована на досвід окремого суб'єкта: те, що для дитини є негативним, неприємним (важка або одноманітна праця (*нести велике відро води, полоти і пасинкувати тютюн*)), ненормативна дія, за яку карають (*сміятися у церкві*)), для інших осіб (наприклад, для дорослих) може належати до сфери нейтрального або кваліфікуватися як позитив.

Речення з інфінітивом і предикативом, що виражають оцінку ситуації, зроблену з позицій загалу, базуються на існуючій у позамовному світі спільності емоційних реакцій на ті чи інші стимули. Приміром, *одержувати подарунки* для більшості людей *приємно, чекати*

– нудно, втратити кохану людину – боляче, померати – страшно тощо. Речення, які акумулюють досвід соціуму, можуть мати афористичний характер, наприклад: *Дождити страшного страшніше, ніж його пережити* (Панас Мирний); *То не весело – весь час бачити за спиною свою найвищу гору. І йти вниз* (Ю Мушкетик); *... приємно встановлювати закони й зовсім прикро їм підлягати* (В. Підмогильний).

Суб'єкт оцінки у таких випадках має не індивідуальний, а узагальнений характер: це не окрема особа, що мотивує оцінку власними переживаннями та емоціями, а так звана "загальна думка". Якщо ситуація певної дії має здатність порушувати душевну рівновагу, викликати негативний емоційний стан, то з погляду соціуму вона оцінюється як неприємна, болісна тощо, тобто як погана, і навпаки, – сприятливі для виникнення позитивного емоційного стану дії оцінюються позитивно.

Відмінності у семантиці конструкцій, що містять предикатив емоційного стану та інфінітив, зумовлюють їх формальні відмінності. У реченнях першої групи предикатив відкриває актантну позицію суб'єкта емоційного стану, яка повинна бути обов'язково заповнена, оскільки суб'єктна валентність предикатива, у семантиці якого переважає дескриптивний компонент (значення емоційного стану), має облігаторний характер. Тому наявність у реченні з предикативом та інфінітивом давального суб'єкта дослідники вважають головною ознакою того, що воно інформує про емоції експерієнсива, які супроводжують причинову ситуацію [див., наприклад, Берляєва 1982: 10-11; Ли 1981: 20; Русская грамматика 1982: 317].

У реченнях другої групи давальний суб'єкта відсутній, що пов'язано з посиленням аксіологічного компонента у семантиці предикативів, які входять у структуру таких конструкцій. Предикатив у їх складі орієнтований на інфінітив, який можна кваліфікувати як пропозитивний суб'єкт, на відміну від речень першої групи, у яких предикатив співвідноситься насамперед з особовим суб'єктом.

Якщо зі складу конструкцій першої групи вилучити інфінітив та залежні від нього компоненти, предикатив зі своїм актантом функціонуватиме як повноцінне речення, оскільки повідомлення про емоційний стан інформативно достатнє й без експлікації його причини, пор.: *Старій було весело дивитись на тих, що "подуріли" та й стридали по наді як гурани* (І. Багрянний) – *Старій було весело; Мені важко й соромно говорити, мужі, – продовжував Святополк...* (В. Скляренко) – *Мені важко й соромно.*

Натомість у реченнях, що виражають загальну оцінку абстрактно представленої ситуації, інфінітив є обов'язковим компонентом. Облігаторність інфінітива зумовлена його функцією у структурі оцінки: він позначає аксіологічний об'єкт, а, як відомо, будь-яке оцінне судження передбачає предмет чи явище, що оцінюється, тобто об'єкт оцінки, без якого

оцінка втрачає смисл. У реченнях зі значенням узагальненої емоційної оцінки абстрактної дії інфінітив може лише прономіналізуватися [Арутюнова 1988: 224-225], наприклад: *Звичайно, втратити посаду прикро* (В. Підмогильний) – *Звичайно, це прикро; Навіть і не догадувався, як приємно робити щось, що приносить людині втіху* (У. Самчук) – *Навіть і не догадувався, як це приємно.*

Речення, в яких замість інфінітива виступає співвідносний з ним займенник, навіть поза контекстом мають відчутну аксіологічну семантику. Речення на зразок *Це страшно; Це прикро; Це нудно; Це приємно* не повідомляють про емоційний стан конкретної людини, а містять оцінну характеристику певної ситуації. На користь такої інтерпретації свідчить неможливість уведення у подібні речення імені особи – суб'єкта емоційного стану, пор.: **Це мені страшно; *Це мені приємно.* Натомість, аналогічні конструкції із займенником *це* утворюють аксіологічні предикативи, що репрезентують інші види оцінок, наприклад: *Це аморально; Це банально; Це корисно; Це неестетично.*

Отже, проведене дослідження свідчить, що речення з предикативом емоційного стану та інфінітивом мають оцінне значення, яке взаємодіє зі значенням емоційного стану. Конструкції, що виражають емоційні оцінки, можуть позначати актуальні ситуації, які складаються з двох простих ситуацій: ситуації дії (стану, процесу) та ситуації емоційного стану. Як і в семантиці предикатива, у семантиці такого речення поєднуються дескриптивний та оцінний смисли, причому дескриптивний компонент значення переважає. Аналізовані конструкції можуть також мати узагальнений характер. При цьому змінюється співвідношення дескриптивного й оцінного компонентів семантики речення: зростає вага аксіологічної складової значення, натомість емоційно-статальний компонент послаблюється. Такі речення виражають загальні оцінні судження про названі інфінітивами предикативні ознаки.

Окремого дослідження потребують конструкції з предикативом емоційного стану та інфінітивом, які виражають етичну та інтелектуальну оцінку.

Література

Арутюнова 1988: Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.

Берляева 1982: Берляева Т.Н. Грамматическая структура и семантика предложений с инфинитивом и предикативом: Автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Моск. обл. пед. ин-т им. Н. Крупской. – М., 1982. – 17 с.

Воинова 1965: Воинова Е.И. Дателный падеж при предикативных словах на -о и инфинитиве // Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. истории, яз. и лит. – 1965. – № 2. – С. 151 – 158.

Вольф 1982: Вольф Е.М. Состояния и признаки. Оценки состояний // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – 362 с. – С. 320-339.

Вольф 1985: Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.

Вольф 2002: Вольф Е.М. Функциональная семантика. Описание эмоциональных состояний // Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с. – С. 214-246.

Галкина-Федорук 1948: Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения с безлично-предикативными словами на -о // Учёные зап. Моск. ун-та. – М.: Изд-во МГУ, 1948. – Вып. 128. – С. 70-85.

Зализняк 1985: Зализняк Анна А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. – М., 1985. – 249 с.

Золотова 1979: Золотова Г.А. О синтаксической природе современного русского инфинитива // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1979. – №5. – С. 43-51.

Золотова 1982: Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

Золотова, Онипенко, Сидорова 1998: Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.

Ли 1981: Ли В.С. Семантическая структура предложений с предикативами на -о в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Казах. гос. ун-т им. С. Кирова. – Алма-Ата, 1981. – 25 с.

Рискаль Н.М. Системні відношення слів категорії стану в сучасній російській мові: Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. держ. пед. ін-т ім. М. Драгоманова. – К., 1993. – 20 с.

Русская грамматика 1982: Русская грамматика: В 2-х т. / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 709 с.

Semeniuk Oksana

The emotional evaluations in the semantics of the sentences with the predicatives of emotional state and infinitive

The article is dedicated to the investigation of the evaluative semantics of the sentences with the predicatives of emotional state and infinitive. It deals with the sentences with emotional evaluation. Author gives the classification of analyzed sentences. The descriptive and evaluative components interaction is analyzed.

Keywords: predicative of emotional state, infinitive, evaluation.